

Я. М. Чопик, Л. В. Поплавська

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

МОВОТВОРЧА ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ ІВАНА ОГІЄНКА ЯК ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН

У статті висвітлюються питання, пов'язані із науковою і власне літературною діяльністю Івана Огієнка як оригінальної мовної особистості з формованим ідіолектом на етнонаціональній основі. З'ясовано інтра- та екстрамовні чинники, що детермінували особливості стильової і мовно-виражальної поліфонії нарративу автора, а також наголошено на значенні його спадщини для розвитку національної мови українського народу.

Ключові слова: мова, культура, етнос, дискурс, держава, перекладач, консолідація національне відродження, феномен.

Іван Огієнко своєю невтомною діяльністю вченого, державника, релігійного діяча зробив безцінний внесок у різні царини українського культурно-політичного і наукового життя. Цьому сприяла його природна обдарованість, жага опанування скарбами вітчизняної й зарубіжної культури, цілеспрямоване самовиховання та свідомий вибір боротися за щасливу долю рідного народу. Мегаціллю його подвижництва завжди була невтомна праця на благо державно-політичного, отже, національного, духовно-культурного відродження України.

Науковій праці вченого-патріота надзвичайно актуальні: вони прогностичні за своїм характером, відкритістю, відзначаючись об'єктивністю, фундаментальністю й історизмом.

Людина енциклопедичних знань, «свій природжений хист ученого, педагога, державного, громадського, церковного і культурного діяча він однаковою мірою успішно застосовував і як мовознавець та літературознавець, і як редактор та видавець, і як перекладач та поет, і як ректор та видавець, і як православний митрополит та історик української церкви» [5, с.240].

Іван Огієнко своєю копіткою працею виборював рівноправність української мови, необхідність навчання у школі та виховання в сім'ї рідною мовою. Він одним із перших згенерував нетрадиційне визначення соціально-культурних, духовних функцій рідної мови: «Рідна мова – це найважливіша основа, що на ній зростає духовно й культурно кожний народ. У житті кожного народу, а особливо недержавного, рідна мова відіграє найголовнішу роллю: рідна мова – то сила культури, а культура – сила народу. Тому зрозуміло, чому всі культурні народи ставляться до своєї рідної мови з найбільшою святістю, з найчутливішою опікою». Він наголошує на винятковому значенні мови у формуванні свідомості: «Без добре виробленої рідної мови нема всенародної свідомости, без такої свідомости нема нації, а без свідомої нації – нема державности, як найвищої громадської організації, в якій вона отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку й виявлення» [3, с.3].

Поліфункційний енергетизм рідної мови для широких верств народу визначальний, бо вона є єдиним засобом згуртування й консолідації. В іншому випадку, не розуміючи іншої мови, народ «був би засуджений на довічну темряву, навіть неграмотність, якби до нього не зверталися і його не просвічували українською мовою» [8, с.171]. Іван Огієнко сповна зреалізував свідомий патріотизм і активну позицію в питаннях національно-мовного буття у своїй багатогранній творчо-науковій спадщині, що вирізняється формально-

стилістичними особливостями його індивідуальної мовотворчості. Тому одним із актуальних напрямків сучасної лінгвістики є дослідження феномену мовної особистості авторів, яка відіграла важливу роль у процесі становлення й розвитку сучасної української літературної мови.

Метою статті стало дослідження екстра- та інтралінгвістичних чинників, що детермінували характер індивідуальної мовотворчості Івана Огієнка як вияву етнонаціонального феномену.

Проблемі мовної особистості приділяли увагу такі вчені, як В. Гумбольдт, І. Бодуен де Куртене, О. Потебня, Д. Овсянко-Куликовський, І. Синиця та ін., відзначаючи, що вона розвивається на певному історико-філологічному тлі відповідно до стану розвитку суспільства, а також до стану розвитку мови. Мовна особистість є індивідуалізуючою моделлю етносу та його мови як експлікативно-суттєвого атрибута народу, її національні риси розпізнаються в творчому перетворенні й вербалізації нею світу [7, с.9]. Таким чином, ідіолект автора наукового твору чи власне поетичного, притаманний окремій особистості, формується упродовж всього життя як своєрідний лінгвопсихологічний субстрат, що відповідно трансформується в мовно-творчому комплексі майстра слова. Інакше кажучи, ідіолект – індивідуальне мовлення, що пояснюється місцем проживання, віком, фахом, соціальним станом, загальним рівнем культури певної людини [1, с.301]. Ідіолект автора художнього чи власне наукового твору, що відбиває реалії відповідного дискурсу, виступає складником його індивідуального стилю. Психолінгвістичний характер творчої індивідуальності Івана Огієнка вияскравлюють такі екстрамовні і власне лінгвальні чинники, як:

- 1) рідне мовлення українського Полісся. Він від селян навчився живого українського слова. Закінчивши початкову чотирирічну школу в Брусиліві у 1896 році, за казенний кошт навчається у військово-фельдшерській школі в Києві, займаючись самоосвітою (читає багато книжок з історичної, літературознавчої тематики і навіть пише вірші). Його перше пробудження української свідомості відбувається під впливом приятеля, фельдшера Колегії Павла Галагана в Києві Андрія Коровая та частих відвідин вистав українського театру;
- 2) активна участь у громадському русі періоду 1903-1909 років, а також наукове співробітництво в київських виданнях «Громадська Думка», «Рада», прилучення до діяльності «Просвіти» та заснованого М. Грушевським Українського наукового товариства в Києві (редакторство, перші наукові розвідки і переклади, знайомство і співпраця з Б. Грінченком, П. Житецьким). Перспективи професорської кар'єри після закінчення історико-філологічного факультету Київського університету і водночас проукраїнська позиція щодо україномовного викладання в університеті, який був до 1917 року зрусифікований;
- 3) становлення І. Огієнка як авторитетного науково-педагогічного і культурно-громадського діяча у період існування УНР (1918-1920), а також державного діяча на посаді міністра народної освіти, що об'єктивно супроводжувалось й творчою, науково-дослідницькою діяльністю. Все це зреалізовано талановитою людиною, переконаним українцем у створенні і виданні для різних верств населення україномовних підручників, посібників тощо. Обрання І. Огієнка членом комісії Міністерства освіти для вироблення статуту українських університетів і призначення головою Правописної комісії, а згодом – ректором новоствореного Кам'янець-Подільського українського державного університету (1918). У Кам'янці-Подільському, в якому переважало російськомовне населення, він пристрасно пропагує укра-

їнську мову і серед населення. Прикметний факт: Огієнко водночас турбувався про українську вимову слов'янського тексту духовними особами в церковних відправах. Займався проблемами відродження української церкви, організував значну культурно-освітню роботу;

- 4) багатогранна й активна діяльність зрілого вченого, поета, духовної особи й організатора церковного життя за межами України в еміграції з кінця 1920 року на території Польщі, а після другої світової війни – за океаном, в Канаді (Торонто). Саме у період еміграції й до кінця життєвого шляху й видрукувана більшість мовознавчих та культурознавчих досліджень Огієнка (десяти томна «Історія церковнослов'янської мови», «Граматико-стилістичний словник Шевченкової мови», «Історія української літературної мови», «Історія українського друкарства», «Українська культура» та багато інших праць).

Як мовна особистість, сформована у бурхливий період розвою української культури і слова після трьохсотлітнього колоніального підневелля, Іван Огієнко створив низку самобутніх талановитих художніх творів (історичні поеми, легенди, релігійні твори, переважна більшість яких побачила світ у 50-60-ті роки у видавництві «Наша культура»). Крім того, у всьому загальнохристиянському світі великою подією став вихід друком у 1958 році переклад митрополитом і поетом Святого Письма, неперевершена якість перекладу із старогрецької та івриту забезпечила йому визнання усіх християнських конфесій і, таким чином, авторитет української мови як носія найзаповітніших духовних святощів.

Іван Огієнко бездоганно володів великим запасом виражальних засобів мови, розумів усі грані кожної мовної одиниці, розмаїття її лексичних і граматикичних значень, семантичних і стилістичних відтінків. Він умів відшукати саме ті мовні засоби, що забезпечують адекватне відтворення змісту думки й ефективну реалізацію авторського задуму, цілеспрямовано використовував діапазон виражальних можливостей мовних одиниць різних рівнів, зокрема лексичного. Наприклад, у книзі «Українська культура» (1918 р.) автор, спираючись на народно-розмовну основу української мови, широко послуговується лексичними одиницями, як-от: *винародовлення, одіж, огнище, до тридцятка* (до тридцяти), *казнодій* (проповідник), *крепко* (міцно), *запосісти* (зайняти), *закладати* (засновувати), *товмач* (перекладач), *розславити* (знеславити, ославити), *одродження, складня* (синтаксис), *нагінка* (тиск), *совецький, розвій, будівничий* (творець), *налетілість* (нашарування), *забити* (завирувати), *сікатися* (чіплятися) та ін.

Власне, йдеться про одиниці лексичного фонду національної мови, що в тоталітарну добу були проскрибовані і лише в часи політичної суверенності набули повноправного функціонування, тобто, за визначенням учених, ревіталізувались [6, с.17].

Характерною ознакою огієнківського наукового дискурсу виступає нарація з використанням народно-розмовних елементів як лексичного, так і синтаксичного мовного рівнів, частки із фразеологічними вкрапленнями. Все це підсилює комунікативно-змістову спрямованість вислову, його експресивно-емоційну сутність. Читач-реципієнт, опановуючи текстову інформацію, таким чином, стає нібито її співавтором, а не тільки пасивним споживачем тексту. Порівн., наприклад, сугестивність висловлення у фрагменті: *За довгі віки існування народ український натерпівся муки, набрався горя та лиха, і проте, перегорівши як криця, як золото в огні, вийшов чистим із мук та неволі, вийшов міцним та дужим, талановитим та тямучим... Український народ – це той казковий велетень, що коли його рубали надвоє – то й сили ставало вдвоє, коли рубали його далі – то сила все росла та росла, все на ворогів з боєм і йшла...* [5, с.263].

Або: *Подивіться на одіж українську, – на вбрання дівоче чи парубоче, на вбрання жіноче чи чоловіче: скільки там своєрідної краси, теї краси, що йде поруч з нашими пишними ланами та привабливою піснею...* [5, с.12].

Народнорозмовний струмінь, увиразнений семіотичними одиницями (фразами чи національно означеними словами-символами), виступає іманентною особливістю огієнківського ідіолекту.

Як учений Іван Огієнко компетентно аналізував стан української мови на зразках творів класиків вітчизняної літератури, зауважуючи, що їх мовотворчість ґрунтується саме на мові народній. Він надзвичайно тонко аналізує архітектоніку вірша Шевченка, підкреслюючи простоту й ясність його мови, особливо синтаксичної організації, рівнорядність речень, уникнення підрядності (гіпотакси). Цікаво, що й вчений елементом власного наукового викладу обирає не «залогізовані» вислови – речення складнопідрядної структури, а використовує побудовані на безсполучникових, сурядних зв'язках, що сприяє доступності сприйняття, увиразнює мовленнєву стилістику. Наприклад: *І отож власне Шевченкова мова й стала в нас за наріжну підвалину нашої літературної мови. Сталося це тому, що сам Шевченко був у нас найсильнішим поетом, і його твори захопили всю Україну: їх усі читали, завчали напам'ять, і вже тим самим навчалися й мови* [2, с.145].

Автор численних релігійних проповідей, наснажених палкою вірою в Бога, Народ і Україну, Іван Огієнко водночас виступає і як поет. Його поетичні твори таять безмежну любов до рідної землі, незгасимий оптимізм у перемогу над свавіллям, неправдою. Заклики до звиятиг і водночас до християнського смирення автор доносить до читача за допомогою персоніфікованих образів, метафоричних одиниць, стилістично увиразнених слів-новотворів. Порівн.:

Неси хреста свого в терпінні,
Неси його в глибокій вірі:
Минуться, певно, дні осінні,
Сльоти обманної дні сірі!
Неси хреста без нарікання,
Неси його в святій надії.
Пора обману вже остання,
Й погинуть всі отруйні змії!
І Сонце Правди буйно встане,
Й промиють світ живі проміння, –
І розцвітецься все кохане,
І воннощ зродиться весіння!
«Неси хреста» [4, с.13].

Іван Огієнко упродовж всього подвижницького життя і невтомної праці на благо України одним із чільних завдань громадянської честі, обов'язку патріота вважав оборону материнської мови, надто досліджувати, пропагувати її неоціненні багатства, вигранюючи найновіші смисли. Рідна мова, наполягає вчений і духовний пастир, – це націє- і державотворчий чинник, найнадійніший підмурівок національного єднання і громадянського миру, оскільки «поки живе мова – житиме й народ, яко національність» [5, с.15].

Таким чином, багатогранна науково-педагогічна, культурно-громадська діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона) засвідчує оригінальність його світосприймання, адекватно відбитого у його індивідуальному мовленні – джерелі прозаїчного чи поетичного твору. Мовотворчість його невіддільна від народно-

розмовної стихії. Постійна невтомна праця в ім'я українського народу в різних царинах як і при сприятливих, так і в непевних життєвих обставинах тільки загартувувала людину-борця, і формуючи його як мовнотворчу індивідуальність.

Список використаних джерел:

1. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. — К. : Академія, 1997. — 752 с.
2. Огієнко І. Історія української літературної мови / І. Огієнко. — К. : Либідь, 1995. — 283 с.
3. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Рідномовний Катехізис для вчителя, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства / І. Огієнко. — Друкарня О. О. Василіана у Жовкві, 1936. — 72 с.
4. Огієнко І. Неси хреста / І. Огієнко // Слово Істини. — 1949. — Ч. 7 (19). — С. 13.
5. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. — К. : Друкарня «І. Чоколов», 1918. — 272 с.
6. Стишов О.А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та мовотворчі української мови кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 — українська мова / О.А. Стишов. — К. : Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні, 2003. — 34 с.
7. Струганець Л. Теоретичні основи культури мови; навч. посіб. для студентів філолог. фак-тів вузів України / Л. Струганець. — Тернопіль, 1997. — 218 с.
8. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941): Стан і статус / Ю. Шевельов. — Чернівці, 1998. — 306 с.

Ivan Ohienko, scholar and religious leader, has made a great contribution to the development of the Ukrainian state, the revival of national culture and language. His scientific works are extremely relevant nowadays, marked by functionality, objectivity, and historicism. All his life Ohienko has been fighting for the equality of Ukrainian speech: proving the necessity of native language schooling and family education; emphasizing the social, cultural, creative and spiritual functions of the national language as a means of consolidating society. The scholar's literary heritage demonstrates his patriotism and active role in the matters of national language revival. Therefore, one of the most important areas of modern linguistics is the study of the phenomenon of linguistic identity, extra- and intra-linguistic factors, determining its nature, individual characteristics. It has been established that linguistic personality is formed and developed at a certain historical-philological background in accordance with the development of society and the state language of the people. A language-creating personality is an individual model of the ethnic group and its language. Hence, the idiolect of the author's scientific or literary work is being built throughout his lifetime as a unique linguistic psychological phenomenon, undergoing certain transformations in the creative laboratory of the master of words.

Key words: language, culture, ethnic group, discourse, state, translator, consolidation, national revival, phenomenon.

Отримано: 05.11.2015 р.